

VAKİT

geçmiş ve gelecek şeklinde bölünen zamanın aşılması fikriyle de irtibatlıdır. Tarihî zamanın aşılarak bütün zamanların kaynağı olan ân-ı dâime ulaşıması, görünürdeki çokluğun ve bölünmüşlüğü aşarak tek hakikate veya varlığa erişmenin bir şeklidir. Bu sebeple ân-ı dâim tek varlığın ve birliğin (vahdet-i vücûd) bir tezahürüdür.

“Tecelliden yoksun vakit yoktur” diyen sûfiler hallerin ve vakitlerin doluluğuna dikkat çekmişlerdir. Bu düşünce İbnü'l-Arabî'nin vakit kelimesini açıklarken dayanağı olan, “O her gün bir şe'ndedir” âyetinin (er-Rahmân 55/29) yorumundan ibarettir. Buna göre vakit tıpkı mekân gibi Hakk'ın sürekli tecellilerini (teceddüdât-ı emsâl, halk-ı cedîd) taşıyan bir mazhar ve tecelligâhtır. İnsana düşen vazife her anda gerçekleşen bu tecellileri idrak etmektir. Hakk'ın tecellileri kulun istidadına göre zuhur ettiği için vakit kulun halinin gerektirdiği her şeydir. İbnü'l-Arabî bu düşünceyle vakti insanın haller ve tecelliler vasıtasıyla Hakk'a dair mârifete erişeceği bir imkân kabul eder (*Fütûhât-ı Mekkiyye*, IX, 356-359).

Tasavvuf metinlerinde sıkça kullanılan kavramlardan “ibnülvakıt” (vaktin oğlu) vakitin ve halin gereklerini yerine getiren, geçmiş ve gelecek endişesinden kurtulan insanın ilâhî tecelliler karşısındaki edilgenliğini anlatır. Ebülvakıt ise vakit ve halin hükmünden kurtulup zamanda ve hallerinde tasarrufta bulunan kimsedir. Birincisi telvin, ikincisi temkin ehlinin sıfatıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ibnülvakıtın sûfî, ebülvakıtın sâfî olduğunu söyler (*Mesnevî*, III, beyit 1426). Tasavvufta aslanan, sülûkü kemale erdirip ebülvakıt olmaktır. Zira seyrüsülûk edilgenlikten etkinliğe doğru bir seyir izler. Sûfiler bunu “kurb-i nevâfil, kurb-i ferâiz” tabirleriyle açıklamışlardır. Nâfile ibadetlerle gerçekleşen Hakk'a yakınlıkta Hak kulun vasıtası iken farz ibadetlerle yakınlıkta kul Hakk'ın vasıtası olur. Buna göre ibnülvakıt kurb-i nevâfile Hakk'ın gözüyle görür, kulağıyla işitir ve eliyle tutarken ebülvakıt kurb-i ferâizle Hak fiillerini kul aracılığıyla işler. İbnü'l-Arabî ve takipçileri ebülvakıt için “sâhibü'l-vakt, sâhibü'z-zamân, seyidü'l-vakt, imâmü'l-vakt, aynü'z-zamân” tabirlerini kullanmışlardır. İnsanın kemalini niteleyen sâhibü'l-vakt vaktin hakikatini ve dehr isminin anlamını bilen kişidir. O'nun takdiriyle andan ibaret olan vakit ayrılır, onların hükümleri birleşir. Ebülvakıt vaktin dürülmesini, yayılmasını, gizliliğini ve açıklığını his ve hayal, ruh ve misal, makam ve hal olarak müşa-

hede eden kimsedir. İbnü'l-Arabî'ye göre sâhibü'l-vakt her asırda bir kişidir ve Hz. Muhammed'in vekili sıfatıyla zamanın kutbudur (Suâd el-Hakîm, s. 663-666).

İbnülvakıt kavramıyla bağlantılı olarak sûfiler tarikat fiillerini icra etmede vakti gözetmenin, fiillerin neticesinde meydana gelen halî murakabe ve nefsi daima muhasebe etmenin Hakk'a vuslatta önemli kurallardan biri olduğunu söylemişlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî, ârifin her vakitte o vakit için en uygun hareket tarzını icra eden kişi olduğunu belirtirken İbnü'l-Arabî vaktin bir nur ve kulun bu nurla beraber bulunduğunu, kulun bu nuru müşahede etmesi gerektiğini, zira kulun ilâhî bir ismin tecellisi olan vakitle ayakta durduğunu kaydeder. Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî, müridlerin müridlerine vakitlerini tamamıyla dolduracak meşgaleler vermesi gerektiğini, bu meşgalelerin beden organlarıyla yapılan fiiller değil muhasebe, murakabe, tefekkür, zikir gibi kalple yapılan fiiller olduğunu söyler. Nakşibendiyye'nin on bir esasından biri sayılan “vukûf-i zamânî” bu tür fiillerle ilgilidir. Abdülhâlik-i Gucdvânî müridin her an nefsin hallerini bilmesi, kendisini Hak'tan alıkoymak her şeyden uzak durması, kalbini Hak ile muamelesinde sürekli hesaba çekmesi, vird ve zikirlerini vakitte yerine getirmesi gerektiğini ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 180-181; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 518-521; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2008, IX, 356-359; Mevlânâ, *Mesnevî*, III, beyit 1426; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâ'ifü'l-i'lâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1416/1996, II, 394-396; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ: Mevlevî Âdâb ve Erkânı, Tasavvuf İstılahları* (nşr. Safî Arpağuş), İstanbul 2008, s. 441-443; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 173; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstılahât-ı İnsân-ı Kâmil* (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 1221; Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2005, s. 661-666; Ekrem Demirli, *İslâm Metafizikinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul 2009, s. 25-27; Tekin Yürektürk, *Tasavvufta Vakt Kavramı* (yüksek lisans tezi, 2010), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmed Fethî Yûsuf Şettâ, “Muştalahu 'İbni'l-vakt' ve tetavvürü istiğdâmih 'inde's-şüfiyye”, *Devriyyetü Külliyyeti'l-âdâb Câmi'atü'l-Manşûre*, XV, Mansûre 1994, s. 373-396; Abdüllatif Muhammed el-Abd, “el-Vakt 'inde's-şüfiyye”, *el-Meusû'atü'l-İslâmiyyetü'l-âmmeh*, Kahire 1422/2001, s. 1452-1454.

SEMİH CEYHAN

VAKT

(bk. VAKİT).

VALENCIA

(bk. BELENSİYE).

VÂLÎ

(bk. VELÎ).

VALÎ

(الوالي)

Sözlükte **vâlî** “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehir dışında ki şehirleri / beldeleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere **vilâyet**, şehirden daha geniş bölgelere **eyâlet** adı verilmiştir. İlk dönem idarî yapısında rastlanmayan eyalet kavramı daha sonraki dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Eyalet valileri sorumluluk ve yetki bakımından vilâyet valilerinden daha nüfuzlu olup eyaletine bağlı şehrin valisini tayin edebildikleri gibi gerek gördüklerinde azletme yetkileri de vardı. İlk dönemlerde valilere **emîr** veya **âmil** denilmekteydi (İbn Sa'd, II, 3, 126; Taberî, I, 1840-1841). Çünkü bu dönemlerde kumandanlar (emîrlar) genellikle fethettikleri yerlere vali tayin ediliyordu. Ayrıca malî konular valilerin görev alanı içinde bulunduğundan vergi memurlarına verilen âmil unvanı valiler için de kullanılmıştır. Abbâsiler döneminde halifenin bir kişiyi vali tayin etmesiyle gerçekleşen valiliğe “imâretü'l-istikfâ”, merkeze uzak şehirlerde şehrin yönetimini zor kullanılarak ele geçirip halifeden vali tayin edilmesini talep etme ve bu suretle vali tayin edilme durumuna ise “imâretü'l-isti'lâ” adı veriliyordu (Mâverdî, s. 35-41; M. Ziyâuddin Reyys, s. 231-239). Kaynaklarda yetki ve sorumluluk düzeylerine göre genel (imâretü'l-âmmeh) ve özel (imâretü'l-hâssa) valilerden söz edilir. Genel vali vilâyete ilgili hemen her konuda sorumlu ve yetkilidir, özel valinin ise yetki ve sorumlulukları kısıtlıdır.

Tayin edildiği vilâyette halifenin otoritesini temsil eden valinin görevlerini namazlarda imamlık yapmak, camilerde halka İslâm esaslarını öğretmek, savaşta orduyu sevk ve idare etmek, fetihlerden sonra ele geçirilen yerlerin halkıyla antlaşmalar imzalamak, vergileri toplamak, devlet görevlilerinin maaşlarını dağıtmak, ganimetleri paylaşmak, beytümâl hissesini mer-

keze göndermek, esirlerin durumunu karara bağlamak, müslümanları yeni yerleşim birimlerine yerleştirmek, suçluları cezalandırmak, adli işleri yürütmek, emniyet ve asayiş sağlamaya yönelik şekilde sıralamak mümkündür (*DİA*, XVIII, 332). Zamanla valilerin yetki ve sorumluluklarının bir kısmı şehirlere tayin edilen diğer memurlara devredilmiş, valilik görevinin sadece ordu komutanlığı ve namazlarda imamlık (emirü'l-harb ve's-salât) yapmaktan ibaret kaldığı dönemler de olmuştur.

Ehliyet ve liyakat sahibi, güvenilir, âdil ve merhametli olmak, makam ve mevki elde etme hırsına kapılmamak valilik makamına tayin edilecek kimselerde aranan öncelikli nitelikler arasında sayılmıştır. Halifeler vali tayin ederken ilgili şehir halkının istek ve beklentilerini de dikkate alırlardı. Vali tayinleri günümüzdeki kararnamelelere benzeyen ve "el-ahd, el-kitâb" denilen resmî bir yazı ile yapılırdı. Ahidnâmelerde valinin ve bölge halkının yetkileri, sorumlulukları ve uymaları gereken hususlar belirtilirdi. Valiler belli bir zaman sınırı konmadan tayin edilir, azledilmedikleri, istifa etmedikleri, halk veya muhalif güçler tarafından makamlarından uzaklaştırılmadıkları sürece görevleri devam ederdi. Valilere merkezî yönetim tarafından maaş bağlanmış, suistimallere yol açabileceğinden hediye kabul etmeleri ve ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Valilerin devlet işlerini yürüttükleri, aynı zamanda ikalet ettikleri "dârü'l-imâre" (kasrû'l-imâre) denilen binalar genelde çarşının yanı sıra ve cami ile birlikte inşa edilirdi.

Valilerin yetkilerini kullanarak sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin denetimi devlet başkanının görevlendirdiği müfettişler, bazan da bizzat devlet başkanı tarafından yapılırdı. Devlet başkanları valileri ya merkeze çağırarak ya da kendileri vilâyet merkezlerine giderek denetler, gerekli durumlarda valileri halkla yüzleştirir, bazan denetime halkın da katılımı sağlanırdı. Validen şikâyetçi olanların şikâyetlerini şehirlere teftiş için gelen müfettişlere, diğer memurlara veya doğrudan devlet başkanlarına ulaştırmaları mümkündür. Bu denetimlerde valilerin ahidnâmelere ne derece uyduklarına dikkat edilirdi. Yerlerine vekil bıraktıkları kişiler de denetime tâbi tutulurdu. Haklarında şikâyet bulunan vali yargılama tamamlanıncaya kadar görevden alınır, yargı sonucuna göre eski görevine iade edilir, bazan da daha dikkatli davranması konusunda uyarılırdı. Göreve gelmeden önce

malını beyan eden, daha sonra mal varlığında anormal bir artış tesbit edilen valiler görevden alınabildiği gibi mallarının yarısına veya tamamına devletçe el konulabilirdi (müsâdere). Suçlarına göre valilerin görevlerine son verildiği gibi had cezasına çarptırılmaları da mümkündür.

Hız Peygamber, İslâmiyet'in henüz yayıldığı dönemlerde büyük kabilelere veya şehirlere yönetici tayin ederken genellikle bölgeye mensup kimseleri, özellikle de müslüman olmuş eski yöneticileri tercih etmiş, kendilerinden İslâm'a hizmet etmelerini, namazlarda imamlık yapmalarını ve zekât gelirlerini toplamalarını istemiş, İslâmiyet hakkındaki bilgi yetersizliklerini de gönderdiği sahâbîlerle telâfi etmiştir. İslâm'ın yaygınlaşmış müslümanların siyasal, ekonomik ve sosyal yönden güçlenmelerinden sonra Resûl-i Ekrem valileri genellikle merkezden göndermeye başlamış, bu valiler taşra ile merkezî yönetim arasında daha uyumlu çalışmış, böylece İslâm devletinin her bölgesinde benzer siyasî anlayışın yaygınlaşmış yerleşmesi sağlanmıştır. Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın tayin ettiği valileri yerlerinde bırakmıştır. Fetihlerin hızlı bir şekilde devam ettiği bu dönemde ordu kumandanlarını fethettikleri bölgelerin valiliğine getirmiş ve mevcut idarî sistemi sürdürmüştür. Hz. Ömer valilerin tesbit, tayin ve denetimi, devletle ve halkla ilişkileri gibi konularda kurumsallaşmaya yönelik uygulamalarda bulunmuş, valilerin uymaları gereken hususları ahidnâmelerde ayrıntılı biçimde belirlemiş, bu hususlara uyup uymadıklarını sık sık denetlemiştir. Valilerin hediye almasını, ticaret yapmasını, gündelik yaşamda lüks ve israfa kaçmasını yasaklamış, haklarındaki şikâyetleri hemen incelemeye tâbi tutmuştur. Hz. Osman'ın taşra vilâyetlerine tayin ettiği çoğu yakın akrabası olan valilerin yönetimleri ve bizzat kendi uygulamaları tenkitlere yol açmıştır. Hz. Ali döneminde ortaya çıkan iç savaşlar köklü idarî yapılanmalara girişmesini engellemiştir. Başta Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân olmak üzere kendi iktidarı aleyhindeki hareketlerin daha ziyade taşra vilâyetlerinde yoğunlaştığını gören Hz. Ali hemen hepsi kendisine muhalif eden valileri değiştirmekle işe başlamak istemiş, valilerine âdil davranmalarını ve halkla iyi ilişkiler kurmalarını tavsiye etmiş, haklarında şikâyet bulunan valileri yargı önüne çıkarmış ve yargılama sonunda gerekli işlemleri yapmıştır.

Emevî halifeleri şehirleri adem-i merkeziyetçi bir anlayışla yönettiğinden hali-

felerden ziyade valilerin isimleri konuşulur hale gelmiştir. Halifeler, gücünü kabilenden değil kendi özelliklerinden alan yetenekli ve sadık kimseleri vali tayin etmiş, onları geniş yetkiler vererek desteklemiştir. Valiler eyaletlerinde görev yapacak memurları genellikle kendileri belirlemiş, bu dönemde valilerin Araplar arasından seçilmesine önem verilmiştir. Hânedan mensupları valilik makamına ya hiç getirilmemiş ya da daha az sorunlu olan Hicaz şehirlerine tayin edilmiştir. Bu devirde valilerin genellikle koruma görevlileri ve hâcibleri vardı. Valiler darphâneyi denetler, daha çok kendi isimlerinin yazıldığı gümüş paralar darbettirirlerdi. Vilâyetlerinden ayrıldıklarında yerlerine bir nâib tayin ederlerdi. Maaştan başka idarî avans da (amâle) alırlardı. Emevîler'in son dönemlerinde halifelerin genellikle eski valileri azledip yerlerine yenilerini tayin ettiği görülmektedir (*DİA*, XI, 122).

Abbâsiler devrinde valilerin yetki ve sorumluluklarını zamanla merkezden tayin edilen kimselere devretmeleri otoritelerinin zayıflamasına yol açmış, bu dönemde İranlılar'dan ve Türkler'den de vali tayin edilmiştir. Abbâsiler'de valiler ve diğer devlet görevlileriyle ilgili şikâyetler "sâhibü'n-nazar fi'l-mezâlim" denilen bir memur tarafından değerlendirilirdi. Görevden azledilen vali, vilâyetinin işleri hakkında halifeye bir rapor sunmak ve icraatlarıyla ilgili bilgi vermek zorundaydı. Hilâfet merkezinden uzak eyaletlere hânedana mensup kişiler veya güvenilir kumandanlar gönderilirdi. Bu kumandanlar zamanla Bağdat ve Sâmerâ'da oturmayı tercih etmiş, yerlerine nâibler göndermeye başlamış, merkezî otoritenin zayıflaması üzerine de bağımsızlıklarını ilân etmiştir. İfrîkiye'de Ağlebîler, Mısır'da Tolunoğulları, Horasan'da Tâhirîler, Mâverâünnehir'de Sâmânîler bu şekilde kurulmuştur. Endülüs Emevî Devleti'nde başşehir Kurtuba (Cordoba) dışında kalan yerler idarî bakımdan vilâyetler (küver) ve sınır bölgeleri (sugür) olmak üzere iki kısma ayrılmış, vilâyetler doğrudan hükümdar tarafından tayin edilen valiler, sınır bölgeleri ise "kâid" adı verilen kumandanlar tarafından yönetilmiştir.

Ortaçağ İslâm devletlerinden Tolunoğulları, İhşidîler, Eyyübîler, Memlûkler, Karahanlılar, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları, Abbâsiler'in özellikle ikinci döneminde görüldüğü üzere ülkeyi eyalet ve vilâyetlere ayırarak yönetmiş, valileri hânedan mensuplarından veya devlete sadık kumandanlarla devlet adamlarından

VALİ

seçmiştir. Şehzadeleri büyük şehirlere melik unvanıyla vali tayin eden Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları, yaşları küçük olanların yanına atabeg veya lala denilen, devlete bağlılıklarıyla bilinen görevliler vermişlerdir. Meselâ Sultan Berk-yaruk kardeşi Muhammed Tapar'ı Genç'e ye melik unvanıyla vali olarak göndermiş, Emîr Kutlug Tegin'i onun atabegliğine getirmiştir. Büyük Selçuklular döneminde reis ve şahnelere de valiyi yardımcı olurdu. Bu dönemde eyaletlerin başında bizzat sultan tarafından görevlendirilen büyük divana bağlı amîdler bulunurdu (Özaydın, s. 218-219). Söz konusu devletlerden bazılarında valilere tayin edildikleri bölgenin hâsılatı (öşriyye ve haraciyye) maaş şeklinde verilmiştir. Eyyûbiler'de şehrin kale kumandanına, şehirde kale yoksa garnizon kumandanına vali denirdi; valiler kumandanlar arasından seçilirdi (Şeşen, s. 117). Osmanlılar'da vali tabiri eyalet veya beylerbeylik denen idarî birimin başındaki idareci için kullanılmıştır. Ancak vali yerine daha çok beylerbeyi unvanı tercih edilmiş, sonraki dönemlerde ise vali kelimesi giderek bunun yerini almıştır (bk. BEYLERBEYİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Bulak 1302 → Kahire 1397, s. 33, 39-40, 186-187; Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1406/1986, s. 11-12, 20, 24; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 3, 126, 347; III, 281, 294, 584; IV, 127; V, 32; Belâzürî, *Fütüh* (Fayda), tür.yer.; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, tür.yer.; II, 1140, 1501, 1504; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 23, 56-57; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 10, 13, 35, 49, 62, 185, 192, 213; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 1405/1985, s. 35-41; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 6-7, 32, 56, 79; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 17-38, 75-76, 89; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, III, 6-11, 180, 341; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 15, 50-51, 250, 394-395; Erver er-Rifâi, *en-Nûzumü'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1393/1973, s. 72 vd.; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 117-118; M. Yasin Mazhar Siddiquî, *Organisation of Government under the Prophet*, Delhi 1987, s. 258-260, 274, 480-487; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VII, 200-201; Gâlib b. Abdülkâfi el-Kureşî, *Euveliyâtü'l-Fârûk fi'l-idâre ve'l-kazâ'*, Beyrut 1410/1990, I-II; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), tür.yer.; a.m.f., *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul, ts. (Kitabevi), tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), II, 1-2, 7-11; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, tür.yer.; Hüseyin Algül, "Asr-ı Saadet'te İdarî Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1994, II, 145-166; Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, tür.yer.; M. Ziyauddin Reyys, *İslâm'da*

Siyasi Düşünce Tarihi (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1995, s. 231-239, 251-259; Vecdi Akyüz, "Hz. Peygamber Döneminde Şehir ve Yerel Yönetim", *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler* (haz. Vecdi Akyüz – Seyfettin Ünlü), İstanbul 1996, I, 48-68; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Emevîler Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", a.e., I, 99-183; Muddessir Abdurrahim, "Hukukî Kurumlar", *İslâm Şehri* (haz. R. B. Serjeant, trc. Elif Topçuğil), İstanbul 1997, s. 49-62; Abdülazîz Dürî, "Hükümet Kurumları", a.e., s. 63-82; a.m.f., "Amil", *Eİ²* (İng.), I, 435-436; a.m.f., "Amir", a.e., I, 438-439; a.m.f., "Emir", *DİA*, XI, 121-123; Hasan İbrâhim Hasan – Ali İbrâhim Hasan, *en-Nûzumü'l-İslâmiyye*, Kahire, ts. (Mektebetü'n-nehdâti'l-Misriyye), s. 152-169; Subhi Salih, *İslâm Kurumları* (trc. İbrahim Sarmış), Ankara 1999, s. 20-21, 26, 33, 38, 189-190; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berk-yaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 218-219; Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Vallilik*, Konya 2004; a.m.f., "Küfeliilerin Hz. Osman'a İsyân Etme Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/2, Sivas 2002, s. 239-260; "Wâlî", *Eİ²* (İng.), XI, 109; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 217-218; Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidin", a.e., XVIII, 332; Casm Avci, "Küfe", a.e., XXVI, 339-342.

ÜNAL KILIÇ

VÂLİDE-i ATİK CAMİİ

(bk. ATİK VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ).

VÂLİDE CAMİİ

(bk. PERTEVNİYAL VÂLİDE SULTAN KÜLLİYESİ).

VÂLİDE MEKTEBİ

(bk. DÂRÜLMAÂRİF).

VÂLİDE SULTAN

Osmanlılar'da padişah annelerine verilen unvan.

Tahta çıkan padişahın sağ olan annesi için kullanılan bu unvan vâlide-i pâdişâh, vâlide-i saâdetpenâh, mehd-i ulyâ-yı saltanat şeklinde de geçmektedir. Kösem Sultan için "ümmü'l-mü'minin", Pertevniyal Sultan için "ümmü'l-cihân" sıfatları kullanılmış, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ölmü vesilesiyle Hatice Turhan Sultan'ı "devletin bir rûkn-i rekîni" diye nitelemişti. Hânedanın haremdeki en yüksek temsilcisi ve harem hiyerarşisinin en yetkili kişisi olan vâlide sultan izin vermedikçe yanına yaklaşılmaz, hitap edilmez ve önünde oturulmazdı. Huzurunda ayakta durmaya "el

pençe durmak" veya "divan durmak" denilirdi. İlk dönemlerde oğullarına "beyceğizim", daha sonraları "aslanım" diye hitap etmişlerdir.

Osmanlı tarihinde oğlunun padişahlığını görebilen kadınların sayısı yirmi üçtür. Bunlar Orhan Bey'in annesi Mal Hatun, I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun, I. Mehmed'in annesi Devlet Hatun, Fâtiha Sultan Mehmed'in annesi Hümâ Hatun, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun, Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan, III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan, III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, I. Ahmed'in annesi Handan Sultan, I. Mustafa'nın annesi (ismi bilinmiyor), II. Osman'ın annesi Mahfirûz Hatice Sultan, IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan, II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Râbia Gülnûş Emetullah Sultan, I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan, III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan, III. Selim'in annesi Mihrîşah Sultan, IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver Sultan, II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan, V. Murad'ın annesi Şevkiefser Sultan. II. Abdülhamid, annesi küçük yaşta öldüğü için kendisini büyütüp yetiştiren analığı Piristû Hanım'ı vâlide sultan yerine koymuştu.

Padişahın annesi, kendisine çocuk veren kadınları, kızları, şehzadeleri, kısaca padişahın ailesi XVI. yüzyılın ortalarına kadar bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerdeki Eski Saray'da (Sarây-ı Atik-i Âmire) yaşardı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan kayınvâldesi Hafsa Sultan'ın 1534'te ölümünden sonra Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) taşındı, II. Selim'in eşi Nurbânû da ikametgâh olarak burayı kullandı. Böylece Yeni Saray'ın haremî gittikçe genişleyerek padişahın ailesiyle birlikte yaşadığı bir mekân konumunu kazandı. Vâlide sultan unvanını ilk defa III. Murad'ın annesi Nurbânû kullandı. Topkapı Sarayı'nda devamlı ikamet eden ilk vâlide sultan ise III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır. Vâlide sultan olanlar bir daha evlenemezlerdi. Padişaha çocuk veren kadınlar XVIII. yüzyılın başlarına kadar hatun, haseki, nâdiren sultan ve hanım, III. Ahmed döneminden itibaren kadın veya kadinefendi unvanıyla anılırdı (bk. KADINEFENDİ). Şehzadenin annesi oğluyla birlikte sancağa çıkar, ona nezaret edip tehlikelerden korur ve tec-